

OLÁH JÁNOS

ny. főiskolai tanár

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Főiskolai Kar

Szeged

## Eötvös József művelődéspolitikai munkássága<sup>1</sup>

Eötvös József báró (1813–1871) államférfi, művelődéspolitikus, vallás- és közoktatási miniszter, író, költő. Tanulmányait a budai piarista gimnáziumban, majd a nagybirtokos tradícióktól eltérően nem külföldi, hanem a pesti egyetemen végezte. Nevelőinek, elsősorban a Martinovics-mozgalomban részt vett Pruzsinszkyknak és fiatalkori élményeinek hatására korán bekapcsolódott a reformkor politikai mozgalmába. Külföldi útjain közelről ismerkedett meg a haladó polgári törekvésekkel, a felvilágosodás és a szabadelvűség eszméivel, amelynek élete végéig híve maradt. Politikai fellépése az 1832–36. évi országgyűléssel vette kezdetét. A főrendi táblán a konzervatívokkal szemben álló Batthyány Lajost, a későbbi Függetlenségi Párt elnökét támogatta. Kossuth Lajos igazát védte Széchenyi Istvánnal szemben. A kettejük közt folyó vitában állást foglalt a pedagógiai reformok időszerűsége, a művelődésnek, a nép nevelésének fontossága mellett<sup>2</sup>. Erre nagy szükség volt, hiszen a XIX. sz. elején még a falusi elitet jelentő előljáróknak is csak 15-20%-a tudta a nevét aláírni, s a rendkívül lassú előrehaladást jelzi, hogy a hatvanas években sorozott katonák közül is csak 22% tudott írni (Erdélyben 9 és Horvátországban 10%).<sup>3</sup>

A 17. és 18. században a kapitalizmus fejlődése következtében a burzsoázia a neveléssel kapcsolatban új igényekkel lépett fel. Az előző kor alapvetően a tanítás és az iskolaszervezés kérdéseivel foglalkozott. A 18. század fordulója az érzelmeket, az akarati tevékenységet állította az előtérbe. A nevelést ki akarták terjeszteni a lélek minden tevékenységére, azt mondták, hogy ez természetszerűbb. Ennek első megfogalmazója Locke (1632–1704) volt, akinek a tanításait a filantropisták ültették át a gyakorlatba. Az irányzat képviselői az ipari és kereskedelmi burzsoázia igényeit és érdekeit tartották szem előtt. Az oktatást az élethez kívánták közelelteni, gyakorlativá, természetessé kívánták tenni. Kiemelték a munkára nevelés és a testi nevelés fontosságát. Az iskolát az egyház befolyása alól az állam felügyelete alá akarták helyezni. Megjelenik náluk a politechnikai képzés gondolatának csírája is.

A XIX. sz. elejének második jelentős irányzata a neohumanizmus volt. Céljuk a széplelkű, tökéletes embertípus kialakítása nevelés útján.

Szemere Bertalan írta Utazás külföldön című munkájában a magyar iskoláról: „*S vajon a társaságban egy pálya, egy cél, egy osztály, egy munkakör van, hogy mindent egy pályára vontok és egy cél felé erőltettek. Mindennek meg kell ismerni a római literatúrát, a metafizikát, hogy ez ügyes kalmár, az jeles órás, más tanult bányász, amaz értelmes gazda legyen? Bajos volna megmondani. Annyi bizonyos, hogy az ország, amely részecskéje az övé keze alatt elhervad, birtokait nem érti műveltetni, gazdasági ismerettel nem bír... s ami tehetség örökül rájut, az holt tehetség marad.*”<sup>5</sup>

Eötvös is a kornak megfelelő iskolát követelt. A német filantropisták nagy jelentőséget tulajdonítottak a reális ismereteknek, megszülettek a latinmentes középiskolák német földön, bevezették az anyanyelvi oktatást, tudatosan érvényesítették a szemléltetés elvét, nagy súlyt fektettek a természettudományok és a matematika oktatására, s megvalósították a munkaiskolai programot. Így jöttek létre a polgári iskolák és a reáliskolák. Magyar földön a modern polgári iskola egyik élharcosa volt Liedmann Márton<sup>6</sup>. Kiemelkedő Tessedik Sámuel (1742–1820)

munkássága is. Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy hazánkban 1814 óta van pedagógia tanszék a pesti egyetemen.

Mi volt a helyzet hazánkban a közoktatás terén a XIX. sz. első felében? Az 1806-os Ratio Educationis kimondta a 6–12 éves gyermekek tankötelezettségét a szülő büntetésének terhe alatt. A tannyelvet alsó fokon a helység anyanyelvében határozták meg.

Az 1839/40. évi országgyűlés bizottságot küldött ki a népoktatási program kidolgozására. A bizottság tervezete 1843-ban jelent meg. Javasolták benne a tankötelezettség (6–12 éves korig), a tandíj bevezetését, a földesurak ösztönzését falusi iskolák építésére, a községekben külön iskolák felállítását felekezetek számára. A fizika, a természetrajz bevezetésével kívánták bővíteni a tanítás anyagát. Tanítóképzők felállítására is javaslatot tettek, ennek költségeihez a 10 éven keresztül fizetett közadó formájában a nemesek is hozzájárultak volna. Ez a javaslat még nem kívánt általános, egységes népoktatást létrehozni. A tervezetet nem fogadták el.

A helytartótanács 1845-ben kiadta a népiskolák új rendtartását. Ez a szabályzat két tagozatra bontotta az elemi iskolát. Az alsó elemi két évfolyamának anyaga mindenki számára azonos volt. A felső elemi iskola háromosztályos volt. Latint csak a gimnáziumba készülőknek oktattak a harmadik osztályban. 6–12 éves korig minden gyermek számára kötelezővé tette az alsó elemi két osztályának elvégzését. A negyedik évfolyamot két év alatt végezheték el azok, akik nem tanultak tovább. A tananyag itt mechanikával, természettannal, természetrajzzal, földrajzzal, építészeti ismeretekkel és földméréssel gyarapodott. Így létrejött egy valóban polgári igényeknek megfelelő iskolatípus.

1848 márciusával új világ kezdődött hazánkban. Az 1848. évi XI. sz. rendelet előírta, hogy „minden bevett vallásfelekezet egyházi és iskolai szükségessége közálladalmi költségek által fedeztessék”.

Eötvös József hozta létre a kultuszminisztériumot, alakította ki ügyviteli rendjét. A népoktatásról szóló, a magyar nyelv történetében először benyújtott törvényjavaslata nem emelkedett törvényerőre, azt a képviselőház balszárnya kevésbé találta radikálisnak, jobbszárnya – hasonlóan a főrendek többségéhez – a közös iskolák felállításáról szóló kitételeket ellenezte.

Az elvetett törvényjavaslat nem az alsófokú oktatás részletes szabályozása, hanem a kelet: a népoktatásügy alapvető céljainak foglalata. Az elemi oktatás célja, hogy segítségével „a gyerekek a tudomány első elemeibe avattassanak”. Az állam feladata kettős: gondoskodnia kell, hogy minden településen legyen népiskola, és ellenőriznie kell a tankötelezettség végrehajtását (fiúknál 6–12 év, lányoknál 6–10 év). A tanítás ingyenes, a fenntartás költségeit a község felnőtt lakosságára kivetett iskolaadóból fedezik. Ez az egyéneknél fizetett állami adó 5%-át teszi ki. Az oktatás nyelve a község lakossága többségének anyanyelve. Nemzetiségi vidéken a magyar nyelvet is tanítani kell. Az iskolában olyan tantárgyakat kell tanítani, „amelyek a polgári élet minden viszonyaiban szükségesek, figyelemmel arra, hogy a gyermekek inkább alapos, mint sokféle ismeretekhez jussanak”. A vallástan nem iskolai tantárgy. Ugyanakkor a törvénytervezet meghagyta az iskolák felekezeti jellegét abban az esetben, ha egy helységben egyazon felekezetből legalább ötven iskolaköteles gyermek él. Az 50-es létszám alatt „közös” az iskola (felekezetközi).

1848-ból Eötvös József másik fontos alkotása a pesti egyetem szervezetét újjáalakító alapdokumentum: „magyar egyetem alapszabályai”. E szerint a bölcsészkar két szakra osztható: filozófiai, történelmi és nyelvi tanulmányok; matematika és természettudományi stúdiumok. A szabályzat a középiskolai tanárképzés megszervezéséről is intézkedett tanárképző intézetek létesítésével.

Eötvös a szeptemberi fordulatot követően külföldre távozott, ahol megírta A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra c. állambölcészeti művét (Bécs, 1851; Pest, 1854) Kifejezésre jutott ebben forradalomellenessége, de egyben szembenállása az állami centralizáció szerepével a közoktatásban.

Eötvösre, a magyar oktatáspolitikára, – amely 1867-ben végre kézbe vehette az iskolaügy irányítását –, hatalmas feladatok vártak. A kiegyezés körül az férfiak alig több mint 40, a leányok 25%-a tudott csak írni-olvasni, hiányzott az alap- és középfokú szakképzés. Az ország egyetlen egyeteme nem tudott elégséges helyet adni a felsőfokú képzésnek és a tudományos műhelyeknek. Az elemi iskolákban sok helyütt gyenge volt a felszereltség, s a gyermekek egy kis része csak szakaszosan járt iskolába; télen az időjárás; dologidőben a paraszti gazdaság munkaerő-szükséglete miatt.<sup>7</sup>

Az 1867-es kiegyezés után megalakult VKM minisztere Eötvös József lett, akinek az 1848-ban megkezdett polgári átalakulást kellett volna befejeznie. Eötvös legfontosabb feladatának a népiskolai törvény létrehozását, s azon belül is a kötelező iskolába járás kimondását tartotta. Mint reálpolitikus látta, hogy feladatának megvalósítását az új körülmények között máshogy remélheti. 1848-ban támaszkodhatott a forradalmi hangulatra, 1867-ben a megerősödött feudális erők ellenállásával kellett számolnia.

Eötvös 1868-as törvényjavaslata tartalmazza a tankötelezettséget és az oktatás ingyenességét. 1848-as javaslatával szemben viszont község csak ott köteles községi iskolákat állítani, ahol nincs megfelelő egyházi iskola. Eötvös ellenségei vitatták a törvényhozás jogát az iskolai kérdésekben, érveltek a tankötelezettség és az iskolai oktatás ellen. Hangoztatták, hogy a nevelés évszázadok óta az egyházat illeti, a községi iskolák veszélyeztetik a vallásszabadságot, az ingyenes közös iskola pedig súlyos csapást jelentene a tandíjat szedő felekezeti iskolákra. A képviselőház elé így módosított törvényjavaslat került az egyházak és a nemzetiségek igényeit figyelembe véve.

1868-ban született meg hazánk első népoktatási törvénye, a 38. tc., mely előírta minden 6–12 éves fiú és lány mindennapos iskolai és 12–15 évig ismétlő tankötelezettségét. Először szabályozta a népoktatás szervezetét, melynek keretébe sorolta az elemi és felsőbb népiskolákat, a polgári iskolát és a tanítóképezdéket. A 3. fejezet megállapítja, hogy a hiifelekezetek a saját erejükből fenntartott iskolákba maguk által választhatják meg a tanítókat és tanárokat, azok fizetését, a tankönyveket, a tanítási rendszert és a módszereket is. A törvény jelentős szerepet biztosított az államnak. A törvény először intézkedik, hogy egy tanító egy osztályban maximum hány gyereket taníthat (elemi 80 fő, polgári iskola 50 fő). A heti kötelező óraszám 20-25 óra, az ismétlő iskolában télen 5, nyáron 2 óra. Minden nemzetiségi lakosnak biztosította, hogy anyanyelvén tanulhasson. A törvény rendelkezik arról, hogy az 5000 lakosnál népesebb községek kötelesek felsőbb népiskolákat vagy polgári iskolákat felállítani. Az elemi 6 év után a felsőbb népiskola fiúknak 6 év, lányoknak 4 év. 20 tanítóképezde felállításáról is intézkedett a törvény. A képzés idejét 2 évről 3 évre emelte fel. Az intézetet gyakorlókerttel kellett összekötni. Külön fejezet foglalkozott a bérezéssel, az alkalmazás feltételeivel. Pozitívumok: lerakta a világi jellegű polgári közoktatásügyi rendszerünk alapjait. Megszüntette az egyházi iskolázás kizárólagosságát. Biztosította a nemzetiségek jogait. Hiányosságok: sok iskolát hagyott a felekezetek kezében, az állami és a községi iskolákban megmaradt a klérus befolyása. A vallásoktatást kötelezővé tette, a tandíjat nem törölte el egyetemlegesen.<sup>8</sup>

A törvényen érződött Eötvös liberális felfogása és békülékeny magatartása, mely került a konfliktust az egyházzal. Kiepítette a tanfelügyeleti rendszert. Népiskolai tankönyveket és vezérkönyveket készített, támogatta a pedagógusok külföldi tanulmányújtait. Fontos volt a

Néptanítók Lapjának megindítása. 1870-ben megalakította a középiskolai tanárképző intézetet és a tanítóképzőintézeti tanárok képzését szolgáló Paedagogiumot. Csak utódai alatt valósultak meg tervei újabb egyetemek létesítéséről. Az országgyűlés elé terjesztett jelentése a népiskolai közoktatás állapotáról (1870) beszámolt gyakorlati tevékenységéről, rendszerbe foglalta népoktatási politikáját és kimerítő képet adott az országos helyzetről. Kezdeményezése évi jelentések formájában állandósult.

Eötvös József méltóan képviselte a magyar reformnemzedék nemes eszméit, eredményesen küzdött a feudális viszonyok felszámolásáért, a polgári átalakulásért. Ő is hozzájárult, hogy a XIX. század gyarapodásában, győzelmükben, eredményekben a legsikeresebb magyar század legyen, amikor kibontakozott a polgárosodást megalapozó reformkor, győzött a parlamentáris államot megteremtő forradalom, veresége ellenére is összekovácsolta a nemzetet a szabadságharc, kiépült a modern piacgazdaság és a polgári forradalom.

Eötvös sikereit bizonyítják a következő adatok. 1870-ben a kisgyermekek 48, 1910-ben 86%-a járt iskolába, s 1910-re a népesség 68%-a tudott olvasni és írni.

Angliában 1870-ben, Olaszországban 1871-ben fogadták el a tankötelezettségről.

Kornis Gyula alapján 1910-ben Belgium lakosságának 25%-a, Olaszországnak 37%-a, Görögországnak 60%-a, Portugáliának 71%-a nem tudott írni-olvasni.

## IRODALOM

1. A cikk a szerző Hódmezővásárhelyen 2003-ban tartott előadásának rövidített változata. A helyi önkormányzat dísztermében volt az ünnepség.
2. Pedagógiai Lexikon I., Főszerkesztő: Báthory Zoltán, Falus Iván. Keraban Könyvkiadó. Bp., 1997. 369-370. p.
3. Magyarország története a XIX. században. Szerkesztő: Gergely András: Osiris Kiadó, Bp. 2003. 154 p.
4. Mészáros István–Németh András–Pukánszky Béla: Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Bp., Osiris Kiadó, 1999 alapján: Mészáros István: A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája 996–1996. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1996.
5. Oláh János: Szemere Bertalan, a pedagógiai gondolkodó. Módszertani Közlemények, 1984/4, 252-256. p.
6. Oláh János: Liedemann Márton, a kolozsvári evangélikus lelkész és pedagógus. Magiszter (Csíkszereda) 2003/3, 75-79. p.
7. Magyarország története ... im. 460. p.
8. Pedagógiai Lexikon I. i.m. és Mészáros István–Németh András–Pukánszky Béla: Bevezetés a pedagógiába i.m. alapján
9. Kornis Gyula: Magyarország közoktatásügye a világháború óta. Bp., 1927. 49. p.

